

19. Yüzyıldan Kalan Anonim Bir Reçete Kitabı ve Bazı Örnekler

Dr. Ayşegül DEMİRHAN*

ÖZET

Bu araştırmada Başbakanlık Arşivi, M. Tıp Seksiyonunda bulunan anonim bir reçete kitabı incelenmiş ve tıp tarihi açısından bazı sonuçlara varılmıştır.

SUMMARY

An Anonym Pharmaceutical Book From The 19 th Century

In this article, an anonym pharmaceutical book that is found in the section of M. Tıp in the Prime-minister-ship archive, is investigated and some findings are obtained from the point of medical history.

6 sahife yani 3 varak (eski yazma kitaplardaki önlü ve arkalı tek sahife)tan oluşan bu ufak yazma kitabın¹ incelenmesi için önce baştan sona kadar detaylı bir şekilde okumak gereğini duyduk. Bu konuda bize yardımcı olan Bursa Yazma Kitaplar Kütüphanesi (Bursa, Tahtakale'de) uzmanlarından Arap Filoloğu Ahmed Bulut, özellikle bu anonim reçete kitabının kâğıt cinsinin ve yazı tipinin 19. yüzyıla ait olduğunu bildirerek çok orijinal ve anlaşılır bir Türkçesi bulunduğunu bildirdi. Araştırmalarımıza göre bu küçük anonim kitabın yazarı belli değildir. Ancak bizce orijinal olan özelliği, o dönemde bazı hastalıkların tedavisi için kullanılan reçete örneklerinin bugün de halk arasında, hatta modern tıpta yaşamış olmasıdır^{2,3}.

GEREÇ ve YÖNTEM

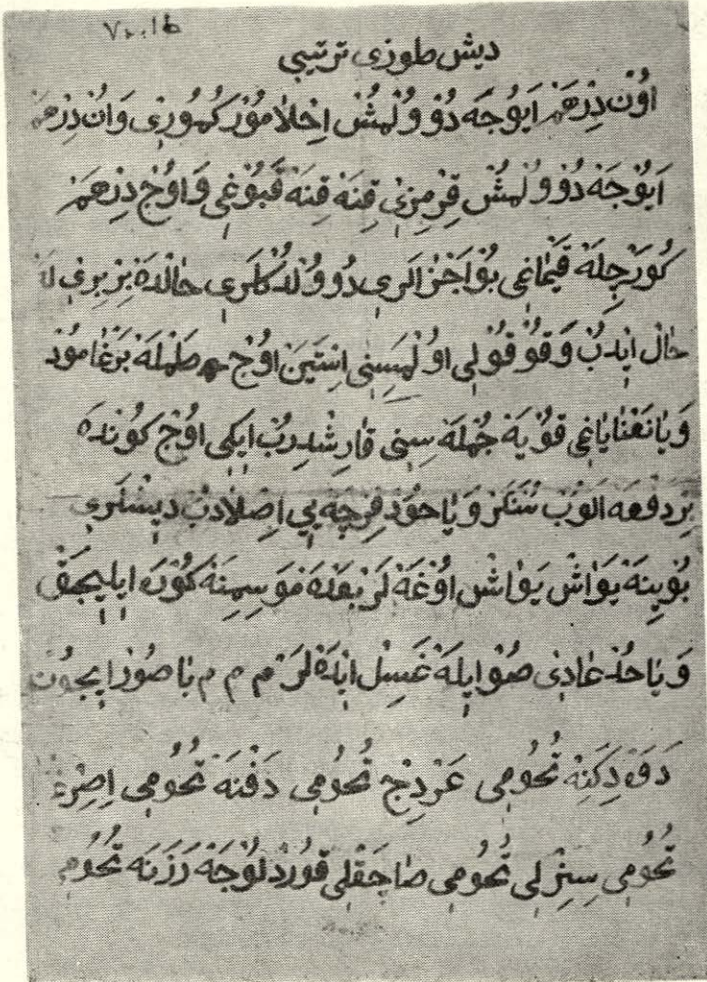
Bu orijinal araştırmada en önemli materyelimiz, bu anonim tıp kitabı olup, onun kâğıt cinsi, yazı tekniği, 19. yüzyılı göstermekle beraber, ayrıca küçük boyutta oluşu da bir cep tıp kitabı özelliğini taşıdığını belirtir.

* Bursa Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Deontoloji Öğretim Üyesi.

Yine bu araştırmada, bu değişik özellik taşıyan materyelin içinden alınan örnekleri bulgular şeklinde gözönüne serme olanağını bularak çalışmamıza gercekçi bir yöntem bulduk.

BULGULAR

Bu kısımda bu reçete kitabından bazı örnekler verebiliriz. Bu örneklerde kullanılan dirhem, o dönemin ağırlık ölçüsü olup, çok kullanılırdı ve 1 gr. 0,317 dirhemdi (Resim: 1, 2). "Diş Tozu Terkibi. On dirhem eyüce (ıyice) dövülmüş kırmızı kınakına kabuğu ve üç dirhem küherçile kaymağı bu eczaları dövüldükleri halde birbiriyle hal edüp (karıştırıp) ve kokulu olmasını isteyen üç damla bergamot veya

Resim 1 : Anonim Reçete Kitabının İlk Sahifesi (Varak 1b).
(Başbakanlık Arşivi, M. Tıp Dosyası, 19. Yüzyıl)

№ 2a

بونارې پکړې شېر پان لقی للمید و السلام م م م م
 با یقین ایچون اون درهم کوبه شکر الی درهم چیکر
 سوب الی درهم کل سوب پان مې دم له لقمان روچی پکړې
 دم له ملی نه روچی پان م فلجان فون ک او زې شور بو م م م
 کلنجاک ایچون شور بو قور مز درهم ایکی شفتالی چکر دکی
 درهم ایکی نوبت شکر ایکی شوق طاغاج فاونو چکر دکی
 ایکی درهم شیش پان لقی چیتون لاجوری بز چکر دک عقی
 عنبر م م م کلنجاک ایچون صوغه رقی کوکی درهم پکړې
 طورج قابوقی درهم شیش کلنجاک چیکرکی درهم شیش ابه
 کوفه چی چیکرکی درهم شیش مرسی مه درهم شیش مرجان
 کوش درهم شیش بز قینه سواپله قینت فالی اوج بولک
 بز بولک قلمای

Resim 2 : Anonim Reçete Kitabının İkinci Sahifesi (Varak 2a).
(Başbakanlık Arşivi, M. Tıp Dosyası, 19. Yüzyıl)

nane yağı koya, cümlesini (tümünü) karıştırıp iki üç günde bir def'a alub (alıp) singer veyahud fırçayı usladup dişleri bu yana yavaş yavaş oğalar, ba'de (sonra) mevsimine göre ılıcak veyahud adi su ile gasl ideler (çalkalayalar). Basur için deve dikenini tohumu, ardıç tohumu, defne tohumu, ısırgan tohumu, sinirli tohumu, saçaklı kurduca, rezene tohumu (Varak 1b), bunları yigirmişer (yirmişer) pârelik (parçalık, paralık) almalıdır. Baygınlık için on dirhem küp şekeri, elli dirhem çiçek suyu, elli dirhem gül suyu, yigirmi (yirmi) damla lokman ruhu, yigirmi damla melisa ruhu, yarım fincan frenk üzümü şurubu eyü gelür (Varak 2a). Bir hatunun karnında şişlik olsa, karahindiba kökü, ayruluk kökü, keten tohumu kaynadub içe. Rahimde uhu-

ned olur ise tahmi çiçeği, yasemin çiçeği, ebegümeçi çiçeği, karnıyarık, tereyağı ile kaynadub içeler. Mide düzeltmek için, yarım kıyye gül suyu, yarım kıyye çiçek suyu karışdırıp içeler (Varak 2b'den). Rahim sancusu için bir ak soğanı dövüp tereyağı, asel, laden, maydanozu pişirüb cıvın ola (cıvık bir şekilde kıvamlştırma) (Varak 3a'dan). Rahim şiş olur ise bal kabağı rendeleyip, mürver çiçeği, ebegümeçi, gülhatmi pişirüb badem yağı ile karuşdurup cıvın ola (kıvamlı yapma). Gice (gece) yaturken (yatarken) ebegümeçi bamyası, bir ak soğan koyun yigirmibir tane kara üzüm, növbet şekeri, balık nefsi, gül hatmi, Girit ladeni, soğanın içine koyub pişüre. Öksürük için yedi dirhem zerdeçal, kırk dirhem toz şekeri kaynadub içeler. Öksürük için, ardıç katranı, laden, tiryak, hindistan cevizi, sakız, bunları kaynadub muşamba olacak (yakı gibi uygulama). (Varak 3b'den)".

Bütün bu verilen örnekler bugün de halk arasında çok kullanılan tedavi örnekleridir. Hatta diyebiliriz ki içlerinde modern tıpta bile uygulananları vardır^{4, 5}.

TARTIŞMA

İlginç bir anonim tıp kitabı olan ve bazı hastalıkların tedavisi için o dönemin özelliğini taşıyan bazı reçete örnekleri veren bu küçük yazma kitapçık Bulgular bölümünde de görüldüğü gibi birkaç yönden orijinal özellikler taşır. Bunlardan biri, bu küçük kitabın çok açık bir Türkçe ile yazılmış olması ve ayrıca devrik cümleler kullanılmış olmasıdır. Yine verilen örnekler günümüzün folklorik tıbbında da çok kullanılırlar. Ayrıca maddelerin reçete içindeki yapılış miktarlarının dikkatli bir oranlama ile verilmiş olması da çok orijinaldir^{6, 7}.

Bu reçete kitabından aldığımız bazı örneklerde bugün de hâlâ çok kullanılan droglar vardır ki günlük yaşantımızda bile özel yerleri vardır. Diş Tozu ilacı için kullanılan bergamot veya nane yağı "Oleum Menthae", bugün de koku verici özellikleri nedeni ile kullanılırlar. Ancak bu ilaçta bulunan küherçilenin ve bugünkü bileşimi bakımından potasyum nitrat diyebileceğimiz ve barut yapımında kullanılan bu maddenin belki de beyazlaştırıcı bir etkisi olması olasıdır⁸. Yine aynı reçete tarifinde dişlerin bu diş tozu ile fırçalanmasının istenmesi, diş temizliğine verilen önemi gösterir. Bugün modern tıpta Diş Tozu (Pulvis Dentifricius) nun bileşimine kalsiyum karbonat ve nane esansı girer⁹.

Bundan başka basur hastalığına karşı kullanılan bir ilaçta ise defne tohumu vardır. Defne tohumu "Fructus Lauri", eski aktarların verdikleri bilgilere göre bugün de basur memelerinin tedavisi için kullanılır^{10, 11}. Ayrıca baygınlığa karşı ferahlatıcı olarak yazılmış bileşimdeki esans ve yağlar da bugün ve her zaman için geçerliliğini korurlar¹². Karnın şişliğine karşı kullanılan reçetede keten tohumu, bugün de lapa şeklinde şişlik giderici olarak kullanılmaktadır. Ayrıca maydanoz da bazı uterus ve mide ağrılarında kullanılmaktadır. Ayrıca rahim (uterus) şişi için apseye karşı yine bilindiği gibi Ebegümeçi "Malva silvestris", su veya sütle hazırlanan lapa şeklinde iki tülbent arasında hasta kısma uygulanır¹³⁻¹⁵. Bu arada bu küçük kitapçıkta bulunan ve öksürüğe karşı kullanılan bir öksürük ilacı da bileşiminde, zerdeçal "Rhizoma Curcumae" ve ardıç katranı "Pix Juniperi" gibi droglar taşımaktadır ki bunlar da özellikle bugün de ekspektoran olarak kullanılırlar¹⁶.

Bu incelemeler gösteriyor ki 19. yüzyılda halk arasında kullanılan bu reçete örnekleri, bugün de folklorik tıp ve modern tıpta geçerliliğini korumaktadırlar¹⁷⁻¹⁹.

SONUÇ

Zaman zaman çalışmalarımız sırasında eski kütüphanelerde ve eski arşivlerde bulduğumuz bazı tıbbi belge ve kitaplar, bize özellikle o dönemin tıp anlayışını vermeleri ve böylece günümüz tıbbi ile karşılaştırma olanağını sağlamaları açısından çok önemli ve orijinal olmaktadır. Bu orijinal araştırmada incelediğimiz bu anonim kitap da bunlardan biridir.

KAYNAKLAR

1. BAŞBAKANLIK ARŞİVİ BELGESİ: Anonim Bir Reçete Kitabı. M. Tıp Kısmı, 19. Yüzyıl.
2. BAYRI, M.H.: Halk Adetleri ve İnanmaları. Burhaneddin Basımevi, İstanbul, 1939, s. 55.
3. ÜNVER, A.S.: Tıp Tarihi. Ebüzziya Basımevi, İstanbul, 1938, s. 22-23.
4. LANGSTROM, L.L.: The Hive and The Honey Bee. Hamilton, Dadant, Sons, U.S.A., 1949, s. 1-22.
5. BAYATLI, O.: Bergama'da Şifalı Otlar ve Lokman Hekim. Kültür Matbaası, İzmir, 1968, s. 55-62.
6. ŞERAFEDDİN, M.: Kamus-u Tıbbi. Osmanlı Matbaası, Kahire, 1910, s. 67.
7. MUSTAFA HAMİ PAŞA.: Kanun'u Sıhha. İzzet Bey Matbaası, İstanbul, 1870, s. 56-78.
8. AMAL, H.: Farmasötik Kimya, Anorganik Bileşikler. İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1963, s. 74.
9. GÜVEN, K.C.: Tıbbi Formüller, Hüsniyat Matbaası, İstanbul, 1971, s. 243.
10. KANTEMİR, İ.: Türk tıbbi folkloru ve bazı tıbbi bitkiler. Türk Hijyen ve Tıbbi Biol. Derg. 21, 1-2, 136-140, 1961.
11. DEMİRHAN, A.: 17. yüzyıldan kalma bir ecza ve attariye defteri ve tıp tarihi açısından önemi. Dirim Derg., 55, 5-6, 183-187, 1980.
12. MAJOR, R.H.: A History of Medicine. Press of Menasha, U.S.A., 1954, p. 55-56.
13. BAYTOP, A.: Farmasötik Botanik. Baha Matbaası, İstanbul, 1972, s. 1-23.
14. YOUNGKEN, H.W.: Textbook of Pharmacognosy. The Blakiston Company, Philadelphia, 1947, p. 55.
15. GARRISON, F.: An Introduction to the History of Medicine. Press of W.B. Saunders, London, 1929, p. 67-68.
16. DEMİRHAN, A.: Mısır Çarşısı Drogları. Sermet Matbaası, İstanbul, 1975, s. 37-38.
17. ADIVAR, A.A.: Osmanlı Türklerinde İlim. Remzi Kitabevi, İstanbul 1943, s. 195-197.
18. AHMED, C.: Kamus-u Türki. İkdam Matbaası. Dersaadet, 1899, s. 99.
19. ÜNVER, A.S.: Diş hastalıkları ve folkloru üzerine. Tıp Dünyası, 21, 10, 3-4, 1948.